

Teoretické otázky k zápočtovému testu z Historické mluvnice češtiny - hláskosloví

1) Hláskové změny 10. století (kontrakce, vývoj jerů, denazalizace)

Kontrakce = skupina vokál + j + vokál

- ✓ vokály splynou a výsledkem je vždy dlouhý vokál
- ✓ dobraja > dobrá – stejné vokály – pouze splynutí
- ✓ různé vokály – na kvalitu má vliv ten druhý, na tón (tvrdá/měkká) ten první
- ✓ před zánikem jerů
- ✓ neprovedla se v případě, že by se narušila morfologická nebo slovo tvorná struktura (rataja, moji)
- ✓ palatalizované souhlásky se dostaly před zadní samohlásky ; dotváření adjektivní deklinace

Zánik jerů = v souvislé řadě jerů počítáno od konce liché zaniknou a sudé se vokalizují (e)

- ✓ původně se vyslovovaly jako velmi krátké i,y
- ✓ pravidelnost byla narušena kvůli tendenci, aby tvary slova a slova příbuzná měla stejnou hláskovou podobu
- ✓ v důsledku krácení dlouhých samohlásek došlo k obnovení protikladu dlouhá-krátká u samohlásek, jery neměly odpovídající dlouhé samohlásky

Denazalizace

- ✓ o > u
- ✓ e > široké a
- ✓ před tvrdou souhláskou došlo k depalatalizaci a vzniklo a
- ✓ před měkkou a k se zachovalo a později změnilo v ě stejně jako 'a

2) Monoftongizace (nářeční změny) ej → é, ou → ó

= středomoravská hanácká nářečí se oddělila od českých nářečí na západě a olských – kelečských nářečí na východě

- ✓ v českých nářečích se ej > dvoufonematický diftong e i ; ou > o u
- ✓ v hanáckých nářečích ej > é ; ou > ó
- ✓ dolská n. - vrchol v druhé části diftongu
- ✓ čuhácká nář. - V od Prostějova a JV od Olomouce – vznik í, ú
- ✓ v plném rozsahu v 16.století

3) Vývoj pobočných slabik

Pobočná slabika = vznikla po zániku jerů z neslabičných sonant

- ✓ slova se vyslovovala jednoslabičně s vedlejším vrcholem zvučnosti na neslabičné sonantě
- ✓ buď se stala plně slabičnou, nebo zanikla
- ✓ r,l,j,m,n,ň

4 typy:

a) souhláska na začátku slova – rty, lháti, mdlý – většinou se dochovala do nové češtiny
v proudu řeči se přikláněla k předcházejícímu slovu
někdy j zaniklo – hra, mám – nebo dává i – idu (východ)
vkladné hlásky – listivě ; metateze – žlička

b) souhláska na druhém místě – v dnešní češtině jsou všude plné slabiky (v nářečí sluzá, kylnut)
dříve i výslovnost o slabiku kratší

c) likvida uvnitř slova – odstranění po 14. století
zjednodušení – sedlka > selka, jablko > japko
vkladné vokály – bidélko, jaterní
vznik sekundárního r a l sonans – bratrský, opatrný

d) likvida na konci slova – bratr, vietr, vedl, mysl, řekl, sestr, sedm, básn, básn
noinativy se staly dvojslabičnými
genitiv + bázeň, báseň – vkladné e
sedm – slabikotvorné m nebo vkladné u, y
vedl – l zaniká – česká a lašská nářečí ; l se stává slabičným (Morava)
vkladné hlásky – nesil, neslu, nesél -východomoravská nářečí

ve 14/15. století

4) Vývoj likvid l sonans, r sonans

r sonans = střídnice za praslovanské tvrdé měkké r sonans

l sonans = střídnice za praslovanské měkké l sonans

za praslovanské tvrdé l sonans nejdřív l sonans s průvodním vokálem (Svatopulk)

před 13. stol – slabika lu - mlviti > mluviti, čln > člun, dlhý > dluhý (neplatí pro VM)

- ✓ průvodní vokály před nebo za – ir, il/yr,yl zamerzla
- ✓ v skupinách čr, žr máme dnes -er- první doklady z 12. rozšíření ve 14. století
- ✓ změna l na lu – odstranění měkkostní korelace, vztah dlouhých a krátkých -sblížení se samohláskami
- ✓ jihočeská nářečí – sirp, stirnad
- ✓ severočeské – terhat', peršet
- ✓ nejzachovalejší stav v lašských nářečích na Ostravsku

5) Staročeská asibilace

- ✓ přidání sykavkového šumu k silně palatalizovaným konsonantům, zachyceno v grafice
- ✓ u *t'*, *d'* a *r'*
- ✓ ve 13. a 14. století
- ✓ v lašských nářečích a na jihozápadní Moravě
- ✓ ve slovenštině, polštině, běloruštině a ruské výslovnosti
- ✓ důsledek – vznik ř, změna *g* > *h*

6) Protetické hlásky

- ✓ neetymologické hlásky na počátku slova před pauzou, před vokály (kons.)
- ✓ nejstarší je **h** – před *i*, *e*, *o*, *u*, *r*, *ř* (hoheň, hyrzal - ržál)
- ✓ dnes protetické *h* v jihočeském nářečí a na Znojemsku
- ✓ v proudu řeči mezi vokály *i* na začátku slova – hiát - **j** (jest, jablko)
- ✓ hiátové *j* – jiný, jiskra - spisovný jazyk, střední Čechy ; v ostatních nářečích je *i/h*
- ✓ **v** – od 14. století, dnes rozsah stejně jako v 16. století
- ✓ protetické **v** dnes v Čechách bez jižního okraje (doudlebsko) a na západě Moravy
- ✓ *vajce//jajce* – stará praslovanská dubleta (něm. *Ei*)
- ✓ **ráz** = neznělá závěrová hláska ; před vokály po pauze, na rozhraní slov
- ✓ v Čechách, na Moravě a Slovensku méně
- ✓ protetické hlásky v běloruštině, ukrajinštině ; nejméně ve slovenštině a VČ

7) Přehláska *a* → *ě*

- ✓ ve 13. století (12/13. století)
- ✓ 1. fáze - splynutí předních a zadních variant fonémů *a* ; *a*
- ✓ v koncových slabikách po měkkém došlo ke splynutí vždy
- ✓ uvnitř slova jen pokud bylo 'a mezi dvěma měkkými konsonanty
- ✓ na východě splynutí neproběhlo ; přehlasuje se jen široké *a* bez ohledu na pozici
- ✓ široké *a* před *k* zůstává
- ✓ 2. fáze – splynutí širokého *a* s *ě* (každé!)
- ✓ důsledně provedena v Čechách + severozápad středomoravských nářečí
- ✓ na ostatních částech středomoravského nářečí neprovedena v krátkých koncových slabikách ; za široké *a* je *ě*
- ✓ v nářečích východomoravských a moravskoslezských neprovedena v krátkých slabikách ; za široké *a* z nosovky je *ě*
- ✓ v dlouhých slabikách na vých. Moravě přehláska proběhla
- ✓ koncové široké *a* dalo *á*
- ✓ na vých. Moravě – došlo k přehlásce širokého *a* v *ě*, ale nenastalo splynutí ; přehláska v dlouhých slabikách je dokladem stažení skupin *ěja*, *ija* v široké *a*
- ✓ příčinou byla tendence k odstranění širokého *a* ze systému

- ✓ široké a a ě splývá a zaujímá místo 'e ; na celém území (na Ostravsku splynulo s 'á)
- ✓ na vých. Moravě se přehlasuje jen široké a z nosovky a vzniklé stahováním
- ✓ přehláska způsobila oddálení měkkých a tvrdých dekl. typů ; alternace a a ě
- ✓ dnešní úzus od 16. století

8) Diftongizace ú → ou

- ✓ od 14 a v 15. století
- ✓ psáno au, aw, ow ; psaní ou zavedeno 1849
- ✓ provázaná se změnou ý > ej
- ✓ ú uprostřed slova nebo na konci slova změně podleho
- ✓ ú na začátku slova – úřad (spisovné)//ouřad (hovorově)
- ✓ dnes ú i uprostřed slova na začátku segmentu (trojúhelník)
- ✓ ú > uu > ou – pohybový diftong ; později dvoufonematické spojení o + u - ou
- ✓ v nářečích je tam, kde nebyla přehláska 'u > i, diftong i po měkkých souhláskách
- ✓ v českých nářečích mimo Chodsko, Doudleby
- ✓ na Moravě v hanáckých nář. - později monoftongizace na ó,kelečská nář.
- ✓ Dolská nářečí – stoupavý charakter diftongu
- ✓ v nářečí východomoravských a lašských (Slezsko) změna nenastala
- ✓ nejbliže velkopolská diftongizace u ; polabština

9) Diftongizace ý → ej

- ✓ od konce 14. a v 15. století
- ✓ ý > yi > ei (ej) ; pohybový diftong se později změnil v dvoufonematické spojení e + i ei
- ✓ změna proběhla uprostřed slova (strýc/strejc) a na konci slova (dobrý/dobrej)
- ✓ souvislost s měkkkostní korelací
- ✓ v nářečí i po c, z, s ; souvisí to s depalatalizací konsonantů a následným splynutím ý a í
- ✓ v Čechách, na JZ Čech později
- ✓ na Moravě ve středomoravských (hanáckých)
- ✓ dolská a kelečská nář. - maximální možná míra diftongizace ; v dolských nář. stoupavý diftong
- ✓ ve východomoravských a lašských – slezskomoravských – změna nenastala
- ✓ středomoravská nář – monoftongizace ej > é ;
- ✓ souvisí s tendencí dlouhých samohlásek k disimilaci začátku a konce jejich artikulace
- ✓ fonetický posun u ý bí – byí
- ✓ ve středomoravských nář. tento posun i u krátkého y

10) Přehláska u → i

- ✓ 2.-3/4 14. století
- ✓ každé u po měkkém konsonantu, bez ohledu na následující hlásku
- ✓ delabializace přední varianty u 'u > 'u > 'i
- ✓ v důsledku zrušení měkkostní korelace
- ✓ vlastní příčina je v palatálnosti předcházejícího konsonantu == přední vokál (i)
- ✓ původně i u sloves na -ovati (== tvrdá hláskau jiných == u
- ✓ všidy – všudy – (tudy)
- ✓ není vesloveh zvukomalebných a izolovaných
- ✓ důsledně jen v českých nářečích
- ✓ v českomoravském nář. není v koncových slabikách
- ✓ na Moravě splynulo po depalatalizaci 'u s u ; chybí i přehláska 'a
- ✓ ve středomoravských nářečích není ani na konci, ani v kořeni slova; 'ú po j a l' se přehlasovalo
- ✓ ve východomoravských a lašských nářečích se přehláska neprovedla
- ✓ odlišný vývoj v Čechách a na Moravě

11) Vznik ř

- ✓ 13. století ; první výskyt 1237 Lukohořany, Ořechov
- ✓ asibilace – přidání sykavkového šumu k r' – sblížení se sykavkami
- ✓ celé české jazykové území kromě Kopanic (slovenská kolonizace)
- ✓ diferenční znak mezi češtinou a slovenštinou ; ř je jen u nás, ve slovenštině r' ztvrdlo
- ✓ mění se každé r' (z prasl. rj, r před e, i, ě, širokým a a měkkým jerem)
- ✓ někdy i rs > ř – ors – oř
- ✓ označováno rz
- ✓ asibilace proběhla i v polštině (r', d')

12) Změna g > h

- ✓ g nemělo pozměně dz > z k sobě závěrový protějšek, bylo izolované
- ✓ g se tedy změnilo ve znělé ch – zadopatrová, úžinová hláska
- ✓ znělé ch se později změnilo v hrtanové h
- ✓ první doklad 1169 – Bohuslaus, dokladů přibývá ve 13. století
- ✓ na začátku slova někdy h zaniklo Graeci – Hřek – Řek
- ✓ změna zasáhla slova domácí i stará přejatá (pogan > pohan)
- ✓ v mladších přejetích je k (Margareta > Markéta) nebo g zůstává
- ✓ skupina **zg** – jen částečné provedení (mozg > mozk – gen. mozku > mozek), ztotožnění se sk
- ✓ ve východomoravských a lašských nářečích zg zachováno
- ✓ slovenské mozg, modzog, rázga – zachování původního g

13) Úženi é → í

- ✓ nejstarší doklady ze 14. století; málo dokladů z 15. století; větší výskyt v 16. století
- ✓ ustálení dnešního spisovného stavu v 16. a 17. století
- ✓ ve spisovné češtině je í místo é po měkkých hláskách
- ✓ po l a jiných hláskách střídavě é/í
- ✓ jen é v infinitivech a deklinačních koncůvkách přídavných jmen
- ✓ důsledně v Čechách a středomoravských nářečích
- ✓ neprovedla se ve východomoravských a lašských nářečích (kromě okrajového úseku na Ostravsku)

14) Disimilační změna šč → šť

- ✓ 14/15. století
- ✓ provedena v Čechách a na středním Slovensku
- ✓ neprovedla se na Moravě a v českomoravských nářečích
- ✓ paralelní změna ždž > žď
- ✓ následná depalatalizace šť před souhláskami ; uščnúti > ušťnúti > uštknouti

15) Vývoj staročeského v /w/

- ✓ staročeské v se vyslovovalo bilabiálně = obouretně – [w]
- ✓ doklady – u Prazě, u púšči, úplně, uprostřed, Babor, jabor, bratroj, lajce, kjet, prauda, kreu
- ✓ změna nastala po 14. století v nestejně míře v různých nářečích
- ✓ prauda, oušem – východočeská nářečí
- ✓ změnu na labiodentální v vyvolalo objevení hlásky f hlavně v cizích slovech – dvojice v-f

16) Monoftongizace ie → í

- ✓ v 15. století
- ✓ diftong ie vznikl z dlouhého ě (ie)
- ✓ postupné vydělování i-ových složek po palatálních konsonantech (yie, ie, ýe)
- ✓ postupně převážila i-ová složka
- ✓ na Moravě pravděpodobně dřív, než v Čechách, změna velmi zavřeného é v í
- ✓ v Čechách šlo o přesouvání váhy na i-ový komponent diftongu
- ✓ v literárních památkách ie do poloviny 16. století
- ✓ na celém českém jazykovém území, kromě Branice u Opavy (Polsko)
- ✓ pronikla k Nitře,
- ✓ v hanáckých nářečích – někdy i místo ě po měkké nebo retnici

17) Monoftongizace *uo* → *ú/ů*

- ✓ diftong *uo* vznikl vydělením labializace před *ó* (*dóm* > *duom*)
- ✓ postupně převážila *u*-ová složka
- ✓ o postupně cestovalo nahoru, až se z něj stal kroužek nad *ů*
- ✓ v 15. století, v písmu *uo* do poloviny 16. století
- ✓ na Moravě už od začátku 15. století
- ✓ celé české jazykové území + záhorská nářečí na Slovensku (severozápad od Bratislavy)
- ✓ není v Branicích u Opavy a Kopanicích – slovenská kolonizace

18) Tzv. zpětná přehláska *aj* → *ej*

- ✓ v 15. a 16. století
- ✓ měnilo se téžeslabiné *aj*
- ✓ příčinou je sblížení *aj* s diftongem *ei* vzniklým z *y* (široké *e* je blízké *a*)
- ✓ ve staré češtině se provedla kde to šlo (*tajný* > *tejněj*)
- ✓ některé změny odstraněny analogií – *tajný*, *hajný*
- ✓ změna provedena v Čechách a středomoravských = hanáckých ; dolských nářečích
- ✓ neprovedla se ve východomoravských a slezskomoravských nářečích
- ✓ v nářečích došlo i k ztotožnění *au* s *ou* – vnímáno jako jednotný foném

Seznam teoretických otázek k zápočtovému testu z Historické mluvnice češtiny - morfologie

1) Vývoj infinitivu od psl. do nč.

- ✓ od původu je to ustrnulý tvar verbálního substantiva na *-tb* (koncovka *-ti*)
- ✓ další koncovka *-ci* vznikla z *g-ti*, *k-ti*
- ✓ v nářečí se odsouvá koncové *-i*, infinitiv končí na *-t'* (podkrkonošská, východomoravská, lašská)
- ✓ infinitiv na *-t* vznikl vlivem supina (od 2.pol. 14. stol. sporadicky, od 16. století častěji)
- ✓ infinitiv na *-t* je součástí spisovné češtiny od 20. století
- ✓ v nářečích tendence k vyrovnání infinitivu na *-ci/-ti*, *-t* ; hovorové *péct,mocť/péct',mocť'*
- ✓ dvouslabičné infinitivy měly ve staré češtině kořennou slabiku dlouhou (klásti, vésti, ...); jen *vrci*, *moci*, *jeti*, *pěti*, *spěti*
- ✓ dlouhá hláska se krátila po připojení předpony – více slabik (*dáti* – *vydati*)
- ✓ pouze *á* vzniklé kontrakcí si délku ponechává (*smáti se* – *zasmáti se*)
- ✓ také *í* vzniklé z diftongu *ie* zachovává délku + odvozeniny slovesa *jíti* (*mříti* – *umříti*, *najíti*)
- ✓ délku zachovává také *ú* (> *ou*) – *douti*, *nadouti*
- ✓ po 16. století začíná působit analogie
- ✓ v nové češtině dochází ke krácení jen u kořenného *-á-*, pokud nevzniklo kontrakcí (*brát* – *nabrat*, *hnát* – *zahnat* ; *smát se* – *zasmát se*)
- ✓ v ostatních případech je kvantita prostého a předponového infinitivu stejná

2) Vývoj supina od psl. do nč.

- ✓ vzniklo z ustrnulého tvaru substantiva s dějovým významem vytvořeného příponou *-tu
- ✓ slovanské supinum vzniklo z akuzativu jména, který byl zakončený -*tum
- ✓ praslovanské supinum má proto zakončení t+tvrdý jer
- ✓ staročeské supinum má koncovku -t
- ✓ tvrdá koncovka zabránila přehlásce 'a > ě (žieti – žat, večerěti – večerāt) ; někdy prušeno analogii (pokúšeti – pokúšet)
- ✓ není dlouhá kořenná hláska (vésti – vest, píti – pit, mřieti – mřět, slouti – slut)
- ✓ původně jen po slovesech pohybu (vyšel lúpit), postupně ztráta této syntaktické platnosti a ústup supina a jeho nahrazování infinitivem/ záměna obou tvarů
- ✓ od 14. hlavně v 16./17. století
- ✓ záměna supina a infinitivu vedla ke vzniku infinitivu zakončeného -t
- ✓ tato podoba dnes spisovná, dubleta -ci u sloves I. třídy vzoru péci, -ti knižní

3) nt-ové participium ve staré češtině a jeho vývoj do nč.

ve staré češtině 2 typy:

a) nesa, nesúci, nesúce (slovesa 1. 2. 3. a 5. třídy)

b) trpě, trpieci, trpiece (slovesa 4. třídy)

- ✓ k prvnímu typu patřila i slovesa typu krýti, mazati, volati
- ✓ po provedení hláskových změn ie > í a 'ú > í tato participia s měkkými kmenovými nebo kořennými souhláskami splynula s typem trpě, trpíc
- ✓ participiální základy východiskem pro tvoření deverbálních adjektiv – zpřídavnělých přechodníků (volající)
- ✓ deverbální adjektivum se někdy hláskově liší od participia
- ✓ -úci (samostatný slovtvorný prostředek)/ ějící, ující (méně frekventované) ; pokud se zachovaly do nč, liší se významově (hořící, horoucí)
- ✓ původně konsonantické sklonění, z něj se dochovaly jen nom. sg. mask. a neut.
- ✓ Od 15. století se neutrum začalo shodovat s tvarem pro femininum
- ✓ reminiscence konsonantické deklinace = nom.pl. všech rodů
- ✓ konsonantická přípona -e + jo-kmenový/ja-kmenový základ
- ✓ ve femininu a plurálu od poloviny 14. stol. tvary bez koncového -i/-e
- ✓ od 17. století se rozdíl v rodě a čísle zachovávají méně
- ✓ novočeský stav shodný se stavem v literatuře vyššího stylu v 16. století, kodifikován Dobrovským
- ✓ dnes přechodník přítomný – od sloves nedokonavých (vyjadřuje současnost 2 dějů)
- ✓ distribuce podle zakončení 3.os. pl. -ou: – -a, -ouc, -ouce (M, F+N, pl. Všech rodů) ; -í: -ě, -íc, -íce

4) s-ové participium ve staré češtině a jeho vývoj do nč.

Ve staré češtině 2 typy:

a) nes, nessi, nesše (slovesa se zavřeným kmenem – na konsonant + typ tisknutí)

b) dělāv, dělāvši, dělāvše (slovesa ostatní + typ prosit)

- ✓ u sloves typu pieti, pnu obojí tvary
- ✓ původně konsonantické jer-s-kmeny
- ✓ rozdíly mezi maskulinem a femininem působením přehlásky 'a > ě se vyrovnaly různě: sňav – sněvši = sňavši ; udržav – udržěvši = udržev
- ✓ od 15. století místo typu a) tvary s -v (odvedv), nerozšířily se
- ✓ novočeské adjektivizované tvary přišedší, zajavši – z ruštiny, Jungmann
- ✓ v nové češtině jen od sloves dokonavých – přechodník minulý (vyjadřuje časovou následnost), tvary pro M, F+N, pl. všech rodů
- ✓ ve staré češtině s-ové participium od obou vidů, vid rozhodoval o tom, co se vyjadřuje – současnost nebo následnost dějů ; tvary M+N, F, pl. všech rodů

5) mužské u-kmeny

- ✓ vzor syn – u
- ✓ gen-lok. du. (synovu), dat-instr. du. (synma), dat. pl. (synem) a instr. pl. (synmi) se nedochovaly
- ✓ málo jmen, ale frekventovaná (syn, dóm, vól, pól, med, led ...)
- ✓ shoda gramatického rodu + podobnost nom. sg. a ak. pl. aj. = splynutí s o-kmeny
- ✓ nejdříve jako dubletní tvary, později vyjádření rozdílu životný – neživotný /převaha u-kmenových tvarů
- ✓ v gen. sg. mají o-kmenovou koncovku -a substantiva životná ; neživotná mají -u ;
- ✓ velmi stará jména zachovávají původní o-kmenové -a (dvora, lesa, chleba, sýra...)
- ✓ o-kmenová koncovka -a také u místních jmen na -ov, -ín a podobných jmen (ostrova, komína) a u starých vlastních jmen cizího původu (Berlína, Londýna)
- ✓ v dativu sg. u-kmenová koncovka -ovi nakonec u jmen životných (u o-kmenů)
- ✓ vokativ synu se zachoval díky tomu, že vokativ nevstupuje do syntaktických vztahů ve větě
- ✓ byl také hláskově výhodný (alternace) – rozšíření u vzoru chlap
- ✓ u vzoru chlap původní koncovka vokativu sg. -e způsobovala palatalizaci k, g, ch, h
- ✓ v nové češtině zde koncovka -u (otroku, vrahu, biologu)
- ✓ pouze frekventovaná stará jména *člověče, bože* – užití jako citoslovce
- ✓ u-kmenová koncovka -óv v gen. pl. - odstranění homonymie s nom. a akuz. sg.
- ✓ v lok. pl. o-kmenů vedle původního -iech také u-kmenové -ech, ta se plně prosadila až za národního obrození
- ✓ v nové češtině -ích jen u jmen na -k, -g, -ch, -k, -s, -z, -l, (hoších, vrazích, vracích) – nutnost měkčení kořenné souhlásky = převaha u-kmenové koncovky -ech

6) Vývoj koncovek nom. pl. mask. od stč. do nč.

- ✓ o-kmenová koncovka *-i* /u-kmenová koncovka *-ove* (kvantita od koncovky konsonantických kmenů *-é* > mužské i-kmeny)
- ✓ koncovka *-é* u konsonantických kmenů (zeměné, přátelé)
- ✓ v nč koncovka *-é* u obyvatelských jmen na *-an* a činitelských na *-tel*
- ✓ v nč *-i* u jmen životných na *-ř, -č, -ec*
- ✓ v době NO rozlišení koncovek *-i/-ové* podle *živočišná/osobní*
- ✓ dublety v nč. = *é/i* – přejatá na *-at, -it, ista, ita*; = *ové/i* – na *-ek, -lk*
- ✓ u jmen *soudce – i/ové*

7) Vývoj kondicionálu

- ✓ od nejstarších historických dob se vyjadřoval tvary aoristového plusquamperfekta:
- ✓ tvary aoristu slovesa být = *bych, bys, by...+ l-ovvé participium významového slovesa*
- ✓ ve 3.os. pl. byl původně tvar *bychu* ; dnes *by*
- ✓ ve 2.os. sg. od 17. stol. analogicky *bys*
- ✓ kondicionál minulý je záležitost nové češtiny, ve staré češtině ojediněle

8) Jmenná deklinace adjektiválií

= deklinace o-kmenová a a-kmenová byla nejfrekventovanější, protože dokázala vyjádřit všechny rody ; je zachovaná ve zbytecích u těchto skupin:

a) přídavná jména přivlastňovací typu *bratrův, matčin*

- ✓ typicky relační adjektiva sémanticky blízká substantivům
- ✓ v nejstarší historické době doloženy všechny tvary singuláru, nom.+ak. plurálu a duálu
- ✓ ostatní tvary duálu a plurálu se skloňují složeně
- ✓ v nové češtině jmenné skloňování v singuláru kromě instrumentálu ; v pl. v nom.+ ak.
- ✓ v nářečích buď pronikly složené tvary kromě nominativu, nebo jeden ustrnulý tvar
- ✓ jihočes. *bratrovo syn* (podle jeho) ; východomor. *Tomečkoj* ; *Novákovíc*

b) druhé číslovky se sufixem *-er*

- ✓ doloženy jmenné tvary v singuláru a nom.+ak. pl. ; ostatní složené
- ✓ v nové češtině jmenné nom.+ak. sg. a pl. ; neutrum desatero

c) adjektiva typu *chud, -a, -o*

- ✓ jmenné tvary v přísudku a doplňku, vzácně v přívlastku
- ✓ do hist. doby se nedochoval instr. sg. mask. a neut. a většina pl.
- ✓ substantivizované jmenné adj. tvary = *Polsko, sucho, teplo, mokro, pecen*

d) participia *n-ová a t-ová*

- ✓ adjektivizovaná mají tvary složené (*učený, nadutý*)
- ✓ jako součást složených slovesných tvarů mají původní nom.+ak.

- ✓ v nářečích jen adjektivizované složené tvary

9) Zájmena ve staré češtině

a) bezrodá

- ✓ starší vrstva zájmen
- ✓ velmi specifické koncovky
- ✓ výrazná kmenová supletivnost – obměna slovních základů
- ✓ nedostatek gramatického rodu
- ✓ zájmena osobní (já, ty, my, vy, vě, va) + reflexivní se
- ✓ vedle tvaru *jáz* se od nejstarší doby historické objevuje *já*, tvar *jáz* až do konce 14. století
- ✓ akuzativ *mě... se* vyvíjel pravidelně + genitiv-akuzativ *mne, tebe, sebe* + pronikání tvarů akuzativních – *mě, tě, se* do genitivu
- ✓ od 14. století vedle instr. *tobú, sobú* analogické *tebú, sebu* ; ty od 15. stol. převládají
- ✓ v akuzativu zájmen *my, vy* vedle původních *ny, vy* genitiv-akuzativ *nás, vás* ; v 16. století tyto tvary vítězí
- ✓ duálové tvary pro *my dva* a *vy dva* už v hist. době nepůvodní, není doložen tvar *si*

b) rodová

- ✓ starší vrstva rozlišuje rod *osobní* a *věcný*(kto-čso) ; většina rod *mužský, ženský, střední*

Kto, čso

- ✓ *kto* = rozšířená forma po zániku *jerů* ; *kdo* vzniklo analogicky podle *kde, kdy*
- ✓ instr.sg. by měl být *ciem* ; náhrada instrumentálem adjektivního zájmena *ký*
- ✓ v moravských nářečích (kromě středního úseku východomor.) *keho, kemu, kém*
- ✓ ve slezských nářečích *splývá lok. a instr. (o kym,čim; s kym, čim)*
- ✓ v nom. a akuz. původnější tvar *č* ; zachován u *proč, nač*
- ✓ *čso* = archaický genitiv, v genitivu nahrazen novotvarem *čego* ; splynutím *sykavek* vzniklo dnešní *co* – převládá od 15. století (slovenské *čo* vzniklo analogií podle ostatních pádů)
- ✓ *nic* vzniklo z *ni-čso > nico > nic*

T(en), ta, to

- ✓ nom.sg. *t* – po zániku *jerů* – *n-ový* sufix (*ten*), reduplikace (*tet*)
- ✓ v ženském sklonění došlo k vyrovnání gen. dat. a lok. sg.
- ✓ ve spisovném jazyce převládl genitiv (*bez té, k té, o té*)
- ✓ v moravských nář. převládl tvar dativu-lokálu (*bez tej, k tej, o tej*) ; hanácké *té* vzniklo z *tej*
- ✓ zájmeno *ten* se syntakticky blíží adjektivu, ve spojení se substantivem
- ✓ stejně se skloňovalo ukazovací *on, ona, ono* – dnešní *onen*
- ✓ *ono* od původu citoslovce (*ecce*), zájmené pojetí sekundární ; dotvoření tvarů mask. a fem.
- ✓ Stejně se skloňuje jeden, dva, oba, + pl. *vši, všě, všě* (kromě nom. a akuz.)

J(en), ja, je

- ✓ původně ukazovací zájmeno, pak osobní pro 3.os

- ✓ po předložkách tvary s *ň-*, spojení předložek končících na *n* a tvarů začínajících *j-*
- ✓ *ň* považováno za součást zájmena a analogické rozšíření do jiných předl. pádů
- ✓ v gen. a dat. mask. také oslabené tvary *jho* > *ho*, to proniklo i do akuzativu + dativní *mu*
- ✓ ve fem. a gen. pl. mají sekundární povahu širší tvary s *je-*;
- ✓ *ho* – *jeho* > *jie* – *jejie*, *jich* – *jejich*
- ✓ silný vliv složené deklinace v plurálu = zdloužení koncovek gen., dat., lok., instr. pl. (*jích*, *jím*, *o nich*, *jími*) – časté v 16. století
- ✓ v Čechách lok. *vo ňom*; slezské *o ňim*, *s ňim* = instrumentál-lokál
- ✓ stejnou deklinaci měla zájmena *náš*, *náša*, *náše*, *váš*, *váša*, *váše*, sg. *veš*, *vša*, *vše* a *sen*
- ✓ od původu také *mój*, *tvój*, *svój* a číslovky *dvój*, *trój*

Náš, náša, naše + váš

- ✓ skloňuje se podle *j*, *ja*, *je*
- ✓ v nové češtině rozdílná kvantita nom. a některých akuz. Tvarů
- ✓ dříve měly dvouslabičné tvary kvantitu, tříslabičné byly krátké, po zániku *jerů* se stav porušil a analogií začala kvantita ustupovat – až do 17. století
- ✓ dnes délka pouze v nom. sg. mask. (*náš*)
- ✓ v nářečích v plurálu tvary podle složené deklinace (východomor. *našeho*, laš. *Našiho*)

Veš, vša, vše

- ✓ v singuláru podle *j*, *ja*, *je*
- ✓ nom. + ak. sg = rozšíření o sufixy *-chen*, *-keryj*, *-cek*; přejímání koncovek zájmena *ten* nebo koncovek adjektivních
- ✓ zanikání deklinace vlastního zájmena, zůstává v ustrnulém tvaru (*všečen*...)
- ✓ ve středočeských dialektech plurál s příponou (*všechněch*, *všechněm*)
- ✓ v českomor. dialektech a na východě – adjektivní přípony k základu *fšeck-* (*fšeckého*)

S(en)

- ✓ archaická povaha
- ✓ ukazovalo na blízký předmět stejně jako *ten*
- ✓ skloňováno jako *j(en)*
- ✓ relikty v adverbiích – dnes

Dvój, trój, obój

- ✓ druhové číslovky
- ✓ v sg. mask. a neut. někde došlo ke kontrakci (*dvého*, *dvému*, *o dvém*, *dvé*); paralelně nestažené tvary
- ✓ nestažené tvary – instr. sg. m. a n. - umožnily přechod ke složené deklinaci (*pěšie*)
- ✓ z původních tvarů se zachovalo substantivizované neutrum *dvoje*, *troje* a tvar *ve dvi*

Mój, tvój, svój

- ✓ kontrakce v plné míře; ne ve skupině *-oji*
- ✓ instr. sg. mask. a n., gen., dat., lok., instr., pl. přejaté od adjektivní deklinace tvrdé

- ✓ vedle *má/mé* - nestažené tvary nom. sg. fem., a n. *moja/moje*; ak. sg. fem. *moju/mú*
- ✓ pronikl i nominativ-akuzativ fem. *moje*
- ✓ v 18. stol. novotvar nom. pl. m. *Mí*
- ✓ ve východomor., hanáckých a slezských nářečích původní nestažené tvary v instr. sg. m. a n. a v pl. ; nestažené tvary v sg. vznikly analogií (*mojeho, mojemu*)

10) Vznik posesivních zájmen pro 3. osobu sg. a pl. a jejich deklinace ve stč. a v nč.

- ✓ tvar *jeho* > *jeho* : základní tvar genitivu singuláru mask. zájmena *j(en)*
- ✓ zesílené tvary *jejie* a *jejich* (gen. sg. fem., gen. pl.) vznikly analogií podle poměru *ho – jeho*
- ✓ původně všechny tvary nesklonné ; tvar fem. *jejie* přejal koncovky složené deklinace od *pěšie*, rozšíření v 15. a 16. století
- ✓ tvar *jeho* se nechápe jako genitiv posesivní, ale jako shodný přívlastek (*bratrovi jeho* > *jeho bratrovi*)
- ✓ *jeho + jejich* nesklonné ; *jejie* se skloňuje podle *jarní (pěšie)*

11) Přechody mezi slovesnými třídami

Vlivy určující přesuny slovesných tříd a typů od praslovanštiny do nové češtiny:

a) Hláskové změny

- ✓ v důsledku kontrakce u sloves 3. A tř. Zakončená na *-a* (*znaju, sádzaju – znaje, sádzaje*) zanikl kmenotvorný příznak *-je* > vytvoření samostatné 5. třídy
- ✓ slovesa typu *sádzaju* po přehlásce 'a' > ě splynula se staženým uměju > *umieš* ;
- ✓ proto jsou ve staré češtině v 5. třídě 2 typy – *dělati, sázěti*
- ✓ monoftongizace *ie* > *í* způsobila překrývání kmenotvorné hlásky u typu *sází, umí* a u 4. třídy (*prosí, trpí*) > 3 vzory ve 4. třídě v nové češtině (*prosí, trpí, sází*)
- ✓ v 3. os. pl. je možné i *umějí, sázejí* – neprovedená kontrakce
- ✓ obecná čeština *prosej, sázej* ; hanácká nář. *prosjó, sázijó* ; východomor. *prosíja, umíja*
- ✓ u sloves typu *biji* proběhla nejdřív kontrakce i monoftongizace = 3.os.sg. *bí*
- ✓ přechodně zařazena slovesa typu *b'ú, biš, bí* ke 4. třídě ; později původní tvary obnoveny podle *kryje, kryti* stažené tvary má jen *dieti* > *dím, díš, dí*
- ✓ u sloves typu *plakjo* 3.B tř. už v praslovanské době zaniklo kmenotvorné *-j-* a zůstalo *-e*
- ✓ > vyrovnání s 1. třídou ; infinitivní kmen s příznakem *-a-* a časté střídání kořenné souhlásky v *prézentu* > samostatný typ *mazati*

b) Přechod od neproduktivních typů k produktivním

- ✓ neproduktivní = 1. třída
- ✓ od typů *nésti, péci* – bez infinitivní kmenotvorné přípony – vidová nevyhraněnost
- ✓ *dokonavá* slovesa přešla ke 2. třídě (*l-ové part.*) - *sadu, siesti* – *sedl* > *sednu, sednutí* ; *lahu, léci* – *lehl* > *lehnu, lehnúti* ; *přahu, přeci* - *přáhl...*
- ✓ *nedokonavá* přecházela méně: *vladu, vlásti* – *vládl* > *vládnú, vládnúti*
- ✓ přechod k **a-kmenům** (nedokonavý protějšek n-kmenových perfektiv)

bodů, bósti > bodám, bodati ; padu, pásti > padám, padati

✓ přechod k typu **prositi** (*n-ové part.*) = zvýraznění faktitivního a tranzitivního charakteru
uřku, uřéci – určen > určití ; hřebu, hřéci – pohřeben > pohřbíti

✓ od typu **bráti** přešla slovesa na základě shodných *tvarů infinitivního kmene*
ssu, ssáti > ssaju ssáti ; tku, tkáti > tkám, tkáti

c) Sbližení tvarů přítomného a infinitivního kmene

- ✓ v důsledku praslovanských a pračeských hláskových změn měl kořen v přítomku jinou hláskovou podobu, než v infinitivu
- ✓ analogická unifikace tvarů
- ✓ tnu, tieti > tnu, tnouti ; živu, žíti > žiji, žíti ; kuju kovati > kovám, kovati/kuju, kouti
- ✓ odstranění homonymie – jmu, jieti (jíti) > jmu jmouti

d) Snaha zabránit souhláskové alternaci v kořeni

- ✓ přechod typu **maže** (bere) k typu **dělá**
- ✓ neživá alternace *t-c* : *jekcu, lécu, trescu* > *jektám, létám, trestám*
- ✓ kořenné d: *hloz'u, hlodám ; hvížd'u, hvízdám*
- ✓ kořenné k: *kdáču, kdákám ; láču, lákám*
- ✓ dále sk, h, ch, r (blýskám, dýchám, kulhám, kárám)
- ✓ jen pláču, lžu, skáču
- ✓ v sev. úseku východomor. nář. a jižní části Slezska zachován původní stav

vidové protiklady vykrútiť – vykrúcať ; pustiť – púščať

- ✓ alternace z-ž, s-š je živá všude, ojediněle paralelní tvary podle dělat (klušu/klusám, vržu/vrzám, křešu/křesám)
- ✓ původní tvary u sloves s kmenem na souhlásku neměkčící, pokud je to retnice = dvojí tvary (kopu/kopám, drbu/drbám, třepu/třepám)
- ✓ analogicky i kývám/kývu ; skřípám/skřípu ; kousám/ koušu ; původně 5. třída
- ✓ pronikání tvarů 5. třídy do participia *nt-ového* (česaje, kašlaje) – odstranění homonymie s 3.os. sg. přezenta (češe, kašle)

12) Duál

- ✓ velmi stará kategorie, už pro indoevropský prajazyk (dochovaní zbytků v různých jazycích)
- ✓ v historické době už na ústupu
- ✓ geneze duálových forem ovlivněna deklinací číslovky pro pojem „dva“
- ✓ některé duálové koncovky naopak ovlivnily deklinaci číslovky „dvě“
- ✓ kategorie párovosti – 2 stejné tělesné orgány
- ✓ nikdy se nerozvinula úplně
- ✓ šíření k pojům vyskytujícím se po dvou, následně k adjektivům a zájmenům
- ✓ geneticky starší než soustava pádů v plurálu
- ✓ historicky doloženy = nominativ-akuzativ-vokativ, genitiv-lokál, dativ-instrumentál

- ✓ v povědomí začal splývat s plurálem
- ✓ zaniká koncem 15. století
- ✓ v nové češtině zbytky ve funkci plurálu = dva, oba, ruce, nohy, oči, uši, kolena, ramena, prsa, dvě stě

13) Vývoj konjugační koncovky 1. os. pl. ind. prez. akt. u tematických sloves

- ✓ původní slovanské koncovky = *-me, -my, m+tvrdý jer, -mo*
- ✓ ve staré češtině *-m, -me, -my*
- ✓ koncovka *-mo* jen v srbochorvatštině a slovinštině
- ✓ když byla k tematickým slovesům 4. a 5. třídy do 1. os. sg. přejata původně atematická koncovka *-m*, rozšířil se tvar 1. os. pl. na *-me/-my*, u ostatních je možná i *-m*
- ✓ koncovka *-my* dnes jen na vých. Moravě a v lašských nářečích
- ✓ kontaminací s duálem vznikla koncovka *-ma*, jen v slezskomor. štramberském nářečí a u Písařova v imperativu 1. os. pl.

14) Vývoj koncovek dat. - lok. sg. o-kmenů maskulin

- ✓ koncovky *-u/-ě/-ovi*
 - ✓ *-ě* = o-kmenová koncovka lok. sg. vzoru chlap (na chlapě), diftongického původu
 - ✓ *-u* = v dativu sg. původní o-kmenová koncovka
- = v lok. sg. přejatá z dativu
- ✓ *-ovi* = původem u-kmenová koncovka dat. sg. (*synovi*)
- = dnes dubleta dat. sg. vzoru pán
- = přešla do lokálu (dativ-lokál)
- ✓ v nové češtině je u vzoru hrad možnost *-u/-ě/-e*
 - ✓ *-ě* = původní o-kmenová koncovka
 - ✓ *-u* = u-kmenová koncovka
 - ✓ *-e* = po velárách (v rybníce)

15) Vývoj kategorie číslovek – viz zájmena a jmenné sklonění adjektiválií

- ✓ číslovky tři, čtyři měly jmenné i-kmenové sklonění
- ✓ mask. *třie* ; f.+n. *tři*
- ✓ u číslovky *čtyři* pozůstatky konsonantické deklinace
- ✓ mask. čtyřie/čtyřé ; f.+n. čtyři ; gen. Čtyř
- ✓ *pět – deset* = ženské i-kmenové sklonění (od původu jsou to substantiva)
- ✓ dnes adjektivní pojetí přívlastek + jméno (pět lidí)
- ✓ atrakce = přizpůsobení tvaru: *k pěti lidem* místo k pěti lidí
- ✓ zánik původního instrumentálu (pěťú), dnes pouze 2 tvary *pět* a *pěti*
- ✓ podobně u neurčitých číslovek mnoho, kolik

- ✓ podobně jako pět – deset se v historické době začaly skloňovat **jedenáct – devadesát**
- ✓ jedenáct = jeden + na desěte, skloňovala se jen první část
- ✓ když se z toho stalo jedno slovo, přenesla se flexe na konec spřežky
- ✓ dvaceti = dva + duálové tvary číslovky deset (dva dcěti, dvú dcátú, dvěma dcietma)
- ✓ 30 a 40 = tři, čtyři + nom. deset (složovaly se obě části)
- ✓ 50 – 90 = číslovky pět, šest + gen. pl. deset (skloňovala se první část)
- ✓ po splynutí v jedno slovo se připojovaly deklinační koncovky jako u pět – deset na konec slova
- ✓ mezi 20 – 30 = základní číslovka + **mezdecietma** (jeden mezdecietma = 21)

16) Staročeský systém minulých časů

- ✓ préteritum = složený minulý čas (volal jsem)
- ✓ plusquamperfektum (byl jsem volal)
- ✓ imperfektum (volajiech/volách)
- ✓ aorist (zvolach)

17) Typy a vývoj opisných minulých časů

Préteritum = part. l-ové + ind. prez. slovesa býti

- ✓ v 3. os. sg.i pl. tvary bez jest, sú od nejstarší doby
- ✓ počátkem 16. stol. Už tvary **nesl jest** a **nesli sú** velmi vzácně
- ✓ v 2. os. sg. tvar jsi >js > s
- ✓ participium l-ové je deverbální adjektivum, které se stalo základem pro tvoření **perfekta** = spojení se slovesem *býti* s rezultativním významem
- ✓ částečně se tato spojení chovala jako spona + adjektivum
- ✓ postupně se chápe spíše časově, minulostně ;
- ✓ sloveso býti přestalo být sponou a jeho zbytky – osobnostní morfémy – proto zanikají u 3. osoby

Plusquamperfektum

- ✓ préteritum/aorist/imperfektum slovesa býti + part. l-ové významového slovesa
- ✓ jen ve starém jazyce

18) Typy a vývoj jednoduchých minulých časů

Aorist

- ✓ děj minulý ukončený
- ✓ od sloves dokonavých
- ✓ někdy imperfektivní koncovky šte, šta z imperfekta

a) silný = asigmatický

- ✓ u sloves s infinitivním kmenem zavřeným (vésti, péci, tisknúti)

- ✓ značná homonymie s přítomnými tvary (3. os. pl. -ú)
- ✓ ve staré češtině už archaismus

b) slabý = sigmatický

- ✓ u sloves s infinitivním kmenem otevřeným
- ✓ ve většině přípon původně -s ; po i,u,r, k > ch ; analogické rozšíření
- ✓ v 3. os. pl. nepůvodní -chu z imperfekta
- ✓ řeč, jěchu (od jěti, jieti a jiesti)

Aorist sigmatický mladší

- ✓ u sloves s infinitivním kmenem zavřeným
- ✓ připojení koncovek aoristu sigmatického k tvaru 2. nebo 3. os. aoristu asigmatického (-e)
- ✓ v době úpadku aoristu asigmatického
- ✓ bych, bys, by, bychom, byste, vece – pozůstatky aoristu v ně
- ✓ zanikl v 14. století v mluveném jazyce ; v literatuře do 15. století

Imperfektum

- ✓ od sloves nedokonavých
- ✓ děj v minulosti neukončený
- ✓ dlouhá samohláska před koncovkou
- ✓ původní koncovky ach, aše, aše
- ✓ stav pozměněn hláskovými a tvaroslovnými změnami – přehlásky, kontrakce
- ✓ koncovky 2.os. pl. a 2. a 3. os. duálu přejaty z aoristu
- ✓ zaniklo v 14. století v mluveném jazyce ; v literatuře do 15. století

19) „Konstituování kategorie životnosti”

- ✓ dříve kmenový princip dělení substantiv
- ✓ nejdříve se vydělila feminina z kategorie osobovosti
- ✓ využití rodu ke zdůraznění syntaktických vztahů ve větě
- ✓ kategorie kmene ztratila sémantické pozadí a formální manifestaci
- ✓ dnes má rod funkci onomaziologickou a syntaktickou
- ✓ v důsledku prasl. změn nastala homonymie **nom. a akuz. sg.** o-kmenů a u-kmenů
- ✓ **genitiv-akuzativ** (použití genitivního tvaru ve funkci akuzativu pro odstranění homonymie)
- ✓ ve větách s neživým objektem k nejasnostem nemohlo dojít, tato jména mohla být podměttem jen u sloves stavových, takových, která nemohla mít předmět (dom stojí)
- ✓ potřeba nového akuzativního tvaru odlišného od nominativu byla aktuální u jmen životných, a to hlavně u jmen osobních
- ✓ ve staré češtině starý akuzativ po předložkách (pro böh), u jmen podřízených osob
- ✓ u jmen živočišných ještě starý akuzativ (tento kůň tobě dám)

- ✓ v průběhu 15. a 16. století se genitiv-akuzativ rozšiřuje od jmen osobních k živočišným, převládá u nich až na sklonku 16. století
- ✓ ustálení genitivu-akuzativu u životných jmen způsobilo oddělení životných jmen od neživotných

20) I-kmeny

- ✓ na začátku historické doby sklonění *mužské – gost'* a *ženské – kost'*
- ✓ difference v instr. sg. a nom. pl.
- ✓ v instr. sg. mají původnější koncovku maskulina (gostem)
- ✓ feminina připojila k i-kmenovému základu ja-kmenovou příponu (kost'ú jako laňú)
- ✓ typicky ženská deklinace
- ✓ u části jmen se i-kmenové sklonění zachovalo beze změny
- ✓ část jmen byla ovlivněna ja-kmenovou deklinací (shodný rod a dat., lok., instr. sg., gen. pl.)
- ✓ nepůvodní tvary v dat. pl. (kostiem) a lok. pl. (kostiech) – eliminovaly alternace
- ✓ v důsledku historické depalatalizace zanikla měkkost koncových souhlásek
- ✓ byla obnovena kvůli tendenci po obnovení jednoty slovního základu u flektivních slov
- ✓ ve většině pádů následovalo po souhlásce -i, které depalatalizaci zabránilo
- ✓ ve spisovném jazyce se měkkost neobnovila u skupiny *-st* (kost, bolest)
- ✓ v dialektech měkkost obnovena všude (na severových. Moravě a ve Slezsku možná depalatalizace neproběhla)
- ✓ ja-kmeny přejímaly i-kmenové koncovky = sblížování jmen obou typů = vytváření nového nehistorického deklinačního typu *píseň*
- ✓ jeho konstituce byla završena v 16-18. století rozšířením tvarů gen. sg. typu básně, poutě
- ✓ došlo tak k odstranění homonymie gen. a dat. sg. i-kmenů a alternací konsonantů v plurálu
- ✓ typ *píseň* odstranil homonymii nom. a gen. sg. a nom. a ak. pl. typu *dušě* a homonymii nom. a akuz. sg. typu *kost'*
- ✓ dochování i-kmenové deklinace díky substantivům na -ost/-est
- ✓ ve východnějších nářečích přešly některé i-kmeny k a-kmenům a ja-kmenům (oprata, kaďa, otěpka) ; u jmen na -s na celém území kromě lašských dialektů (osa, husa)

Mužské sklonění = gost'

- ✓ protože se i-kmenová deklinace stala typicky ženskou, mužská jména postupně přecházela k produktivnějším deklinačním typům
- ✓ ve staré češtině i-kmenové sklonění u jmen host a l'udie, od některých jmen jen jednotlivé pády (zvěři, choti, hospodi, črvie, holubie)
- ✓ během historické doby toto sklonění zcela zaniklo, u jména *host* některé archaické tvary
- ✓ pomnožné jméno *lidé* si zachovalo původní sklonění, koncovka *-é* v nom. - konsonantická
- ✓ červ, holub, hrtan, medvěd, stín, uhel, žalud – k mužským o-kmenům
- ✓ oheň, zeť k mužským jo-kmenům
- ✓ zvěř, pouť, louč, pečeť k femininům

- ✓ některá zanikla – gvozdi, tati

21) Deklinační typ nt-kmeny

- ✓ vznikly v době předslovanské
- ✓ z kmenotvorného sufixu -ent vzniklo v praslovanské době et (nosovka), po denazalizaci -ät, v nč. skupina -ět- nebo -at-
- ✓ vzor kuř: jehně, kotě, holúbě, tele – jména mláďat (proto se dochovala do nč.)
- ✓ původní pouze nom. gen. dat. akuz. sg., ostatní tvary mají i-kmenové nebo o-kmenové koncovky připojované ke konsonantickému základu
- ✓ dnes produktivní typ s nejmenší tvarovou homonymií mezi neutry
- ✓ v jihočeských nářečích vytlačil jo-kmeny neuter (vejce – vejce)
- ✓ v lašských nářečích nepůvodní tvary kuřaťa, kuřaťu (jo-kmenové koncovky)
- ✓ ve spisovném jazyce *vole*, *koště* (pův. jo-kmeny), *doupě* (ja-kmen), *hrabě*, *markrabě*, *kníže* sg. (ъja-kmeny)
- ✓ pl. kuřenci (jo-kmeny) zanikl, byl nahrazen systémovým tvarem kuřata

22) Konsonantické deklinace

- ✓ do praslovanštiny se dochovaly ***n-kmeny mužské a střední, nt-kmeny, s-kmeny, r-kmeny a t-kmeny***
- ✓ z původních tvarů jen singulár kromě vokativu a instrumentálu, nom. a gen. pl.
- ✓ gen. sg.: -e ; dat. sg.: -i ; lok. sg.: -e ; nom. pl.: -e ; gen. pl.: bez koncovky
- ✓ jednotlivé typy se lišily jen kmenotvornou souhl. nebo skupinou
- ✓ kvůli rodové diferenciaci se staly neproduktivními

N-kmeny mužské

- ✓ vzor kámen/den – hřeben, plamen, pramen, kořen, jelen ...
- ✓ většina jmen přejímá koncovky mužské tvrdé, existence jako dublety
- ✓ původní tvary u substantiva den, jelen (o-kmeny), sršeň, stupeň (jo-kmeny)
- ✓ hanácká, východomor. a lašská nář. - splynutí s jo-kmeny (kameň, plameň) – kmenová analogie – dativ-lokál

N-kmeny střední

- ✓ vzor rámě
- ✓ břiemě, témě, plémě, sémě – pozůstatky v nč. , jmě, písmě
- ✓ původní nom. gen. dat. a akuz. sg
- ✓ kmenotvorné -n- zasuto hláskovým vývojem ě < ä < nosovka e < e+n
- ✓ k vyrovnání tvarů ve všech pádech vznikl tvar rameno – skloňuje se jako město
- ✓ pouze v jižních Čechách se v nářečí dochovaly símě, břímě s nt-kmenovou deklinací

S-kmeny

- ✓ v praslovanštině – nebo, slovo, oko, ucho, tělo, kolo

- ✓ do staré češtiny se dochovaly pouze nom. a akuz. sg. slovo, kolo, nom. a akuz. pl. nebesa, gen. pl. nebes, od substantiva kolo – nom-akuz. pl. kola, nom-akuz. du. Kolesě
- ✓ substantiva oko, ucho – nepůvodní duálové formy
- ✓ substantivum nebe – v pl. navazuje na historické tvary, v sg. podle jo-kmenů
- ✓ ostatní přešla k o-kmenům (oko, ucho v sg.)
- ✓ sloveso, těleso – přejímky z ruštiny
- ✓ termín koleso dotvořený podle pl. kola

R-kmeny

- ✓ ve staré češtině jen máti a dci
- ✓ původní první 4 pády singuláru, duálový tvar, a nom. a gen. pl.
- ✓ ostatní tvary vznikly připojením a-kmenových/i-kmenových koncovek ke kons. kmeni
- ✓ a-kmenové koncovky + gen. pl. mater (materám, materách) = východisko k dnešní deklinaci substantiva dcera
- ✓ a-kmenové tvary pronikly i do singuláru a tak vznikly novočeské tvary
- ✓ pozůstatky: dat. a lok. dceři, máti > máť > matka
- ✓ substantivum neteř vzniklo za NO

T-kmeny

- ✓ loket, nehet, drobet, krapet ...
- ✓ zakončení shodné s mužskými o-kmeny
- ✓ v nč. původní tvary jen loket vedle tvarů podle hrad / ostatní přešla zcela
- ✓ ve východomoravských, lašských, a hanáckých nářečích přešla zcela k jo-kmenům

23) Složená deklinace

- ✓ geneticky nejmladší deklinace
- ✓ koncovky vznikly složením adjektivních deklinačních jmenných koncovek a postponovaných tvarů zájmena j, ja, je
- ✓ motivem byla snaha přesněji určit jméno a snaha formálně odlišit adjektiva od substantiv ; adjektiva měla jinou syntaktickou funkci
- ✓ následné splynutí původně samostatných zájmených tvarů v jedno slovo s adjektivy
- ✓ teprve kontrakce (**10. století**) způsobila vznik samostatné deklinace
- ✓ lok. sg. mask. a n. o *dobr'iem* vznikl kontrakcí, ale později zanikl, dnešní tvar vznikl analogií podle *mém* ; původní tvary do 15. století
- ✓ stč. dativ *dobřém* je výsledkem tendence k vyrovnání dativu a lokálu
- ✓ tvary dat. a lok. sg. fem. *dobr'iej* vznikl kontrakcí, byly odstraněny vyrovnáním tvarů gen., dat., a lok. sg. fem. jako u zájmen
- ✓ > dnešní tvar *dobré* ve spisovném jazyce a na vých. Moravě a ve Slezsku
- ✓ střední a severní Čechy mají *dobří* (é > í)
- ✓ ve vých. Čechách proběhlo vyrovnání ve prospěch dativu – *dobřej*

- ✓ středomoravské dialekty provedly změnu ej > é (dobré)
- ✓ lok. a instr. sg. u maskulin a neuter v hanáckých nářečích a ve Slezsku došlo k vyrovnání obou pádů ; pády formově odlišeny, pouze gramatická shoda se substantivem = unifikace
- ✓ vzájemné přejímání tvarů mezi složenou a zájmennou deklinací bylo možné díky blízkosti syntaktických funkcí adjektiv a zájmen
- ✓ u měkkých adjektiv typu *pěšie* podobný vývoj jako u *dobrý*
- ✓ změny 'á > ie, 'ú > í, ie > í = plná unifikace plurálu, zrušení dekl. fem.

24) Vztahy mezi deklinačními typy *kost* a *dušě* (i-kmeny fem. a ja-kmeny)

- ✓ vznik typu *píseň* viz i-kmeny
- ✓ *ja-kmeny* = hlásková obměna a-kmenů
- ✓ koncovka -i v nom. sg. - stará hlásková varianta
- ✓ hláskové změny 'a > ě, 'á > ie, ie > í, 'ú > í, ě > e ; analogické vyrovnání ve směru přehlásky v dat., lok. pl. (*dušám* > *dušiem*)
- ✓ gen. pl. *dúš* nahrazen tvarem *duší* (i-kmenová koncovka)
- ✓ původní podoba u jmen na -ice/-yně (odstranění homonymie s lok. sg.)
- ✓ podporou zachování původního tvaru byla místní jména na -ice (Lobkovice), maskulina + neexistence singuláru
- ✓ *dušě* = nom., gen. sg., nom. akuz., pl. a *duší* = dat., akuz., lok. sg.
- ✓ častý nom., akuz. sg. bez koncovky – *dél*, *kúdel*, *vášeň*
- ✓ odsunutí koncovky -e pod vlivem i-kmenů = shodný rod a měkkící koncovky
- ✓ přejímání i-kmenových koncovek v dat. a lok. pl.

25) Atematická slovesa

- ✓ věděti, dáti, jiesti, býti, jmieti
- ✓ bez kmenotvorné přípony – tématu
- ✓ výrazná supletivnost kmene
- ✓ 1. os. sg. **-m** / vědě (původnější, do 16. století)
- ✓ *dadie* > *dají* od 16. století
- ✓ rozšíření koncovky 1. os. sg. **-m** k 5. třídě na základě tvarové analogie = *děláš*, *dělá*, *sázieš*, *sázie* – *dáš*, *dá*, *vieš*, *vie*
- ✓ po monoftongizaci ie > í přešel vzor *sázeti* ke 4. třídě, tak se **-m** dostalo i tam (do počátku 15. století)
- ✓ chvíli také u sloves 3. třídy typu *bíti* (*bím*, *bíš*), v 16. století vyrovnání s typem *krýti*
- ✓ koncovka -m ve slovenštině v 1. os. sg. u všech sloves
- ✓ z přítomného kmene = indikativ prezenta, imperativ, part. nt-ové, imperfektum
- ✓ z infinitivního kmene = aorist, imperfektum, part. l-ové, n-ové, s-ové a t-ové

26) Vyjadřování budoucího času ve staré češtině

- ✓ dříve přezens vyjadřoval jak přítomnost, tak budoucnost a děje s všeobecnou platností
- ✓ ze situací znamenajících záměr nebo potřebu se vyvinuly formy pro děje, které budou probíhat v budoucnu, nebyl způsob, jak to vyjádřit gramaticky
- ✓ počátek gramatikalizace souvisí s rozvojem kategorie vidu
- ✓ přezens některých determinovaných sloves měl futurální význam přechodu do stavu (svitne – začíná svítit – nedokonavá povaha futura
- ✓ prefixy **vz-** a **po-** tvořily nedokonavé futurum
- ✓ později se užívalo ve futurálním významu přítentu všech dokonavých sloves
- ✓ s rozvojem vidu prefix **vz-** ztratil schopnost tvořit nedokonavé futurum ; prefix **po-** si ji uchoval po slovesech pohybu a sloves s podobným významem
- ✓ skutečná gramatikalizace ve chvíli, kdy byla snaha tvořit futurum jednotným způsobem od všech sloves nedokonavých:

-opisy = modální slovesa + infinitiv (jmám volati, chcu volati)

= frázová slovesa (začnu volati)

= sloveso býti (budu volati)

= part. I-ové + býti (budu volal)

- ✓ v češtině převládl opis budu + infinitiv
- ✓ ustálení tvoření futura do r. 1350

Futurum exactum

- ✓ předčasnost v budoucnosti
- ✓ budu + part. I-ové
- ✓ od sloves dokonavých
- ✓ jen v psaném projevu

27) „Akuzativ-nominativ“

- ✓ u životných jmen se po proniknutí genitivu-akuzativu v sg. lišily nom. , akuz. v sg. i v pl.
- ✓ u neživotných byly v sg. oba pády shodné (potok-potok) ; v pl. se lišily (potoci – potoky)
- ✓ nesystémový tvar nom. pl. byl nahrazen tvarem akuzativním (potoky – potoky)
- ✓ na přelomu **16./17.** století po definitivním ustálení genitivu-akuzativu v singuláru
- ✓ nominativ-akuzativ kluci v severových. Čechách a českomoravských nářečích

28) Vývoj ja-kmenů mužského rodu

- ✓ panoš, soudcě, vódcě, Závišě, zločincě ...
- ✓ do konce 13. století stejné sklonění jako dušě
- ✓ později novotvary podle typu oráč/Juří – dat., instr., gen.-akuz., pl.
- ✓ novotvary nom. sg. = panoš, Záviš, zločinec = přechod k typu oráč, vokativ -i

- ✓ typ soudce dnes jen díky omezeně produktivnímu slovo tv. sufixu -ce (plátce...)

28) Vývoj a-kmenů mužského rodu

- ✓ hrdina, rada, sluha, vladyka, vévoda
- ✓ novotvary s mužskými koncovkami od 15. století
- ✓ dat., a lok. sg. -ovi ; nom. pl. -ové ; gen. pl. -óv ; dat. pl. -óm, instr. pl. -y
- ✓ dnešní deklinační typ předseda

29) Vývoj stč. ěja-kmenů

- ✓ v pražské době vznikly v důsledku kontrakce
- ✓ vzor laní/Mar'ie
- ✓ v důsledku změn 'á > ie, 'ú > í, ie > í zaniklo singulárové sklonění
- ✓ lodí, rolí, pradlí, švadlí, hpaní, krajčí, sudí, linie ...
- ✓ po zániku deklinace substantiva přešla k jiným typům (linie k duše)
- ✓ novočeský zbytek = *paní*, málokdy stojí samo
- ✓ maskulina krajčí, lovčí, sudí – přechod ke složené deklinaci
- ✓ jména hrabie, markrabie přešla k nt-kmenům (knieže)

30) Stupňování adjektiv ve stč.

- ✓

31) Imperativ ve staré češtině

3 typy:

- a) **-i** v 2. a 3. os. sg. ; **-ěm/-ěme/-ěmy** v 1. os. pl. ; **-ěte** v 2. a 3. os. pl. - 1. a 2. třída
- b) **-i** v 2. a 3. os. sg. ; **-im** v 1. os. pl. ; **-ite** v 2. a 3. os. pl. - 4. třída
- c) **-j, -jme, -jte, -jvě, -jta** – 3. a 5. třída
 - ✓ často odpadlo -i v 2. a 3. os. sg.
 - ✓ do nč. -i jen tam, kde by se to bez něj těžko vyslovovalo
 - ✓ tiskni, tiskněme > spi, spěme, vyprázdni, vyprázdněme
 - ✓ v jihozápadočeských, moravských a slezských nářečích opačný vývoj
 - ✓ jihozáp. Morava noš, vož
 - ✓ novotvary peč, pomoz – místo pec, pomoz (analogie podle n-ového přičestí)
 - ✓ imperativ 3. os. později = at' + indikativ